

ХАРАКТЕР КОНФЛІКТУ І СПЕЦИФІКА ЙОГО ВИРАЖЕННЯ У ТВОРАХ Т.ШЕВЧЕНКА ПЕРІОДУ «ТРЬОХ ЛІТ»

У статті розглянуто характер конфлікту і специфіку його вираження у творах Т. Шевченка періоду «трьох літ»: «Сон» («У всякого своя доля ...»), «Єретик», «Великий льох», «Кавказ», «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм...», «Давидові псалми», «Сова», «Наймичка».

Ключові слова: тип конфлікту, монолог, порівняння, ліричний відступ.

В статье рассмотрен характер конфликта и специфика его выражение в произведениях Т. Шевченко периода «трех лет»: «Сон» («У всякого своя доля...»), «Еретик», «Подземелье», «Кавказ», «И мертвым, и живым, и нерожденным землякам моим...», «Давидовы псалмы», «Сова», «Служанка».

Ключевые слова: тип конфликта, монолог, сравнения, лирическое отступление.

The article considers the nature of the conflict and its specific expression in the works of Taras Shevchenko period of «three years», «Dream» («In all our own destiny...»), «Heretic», «Big Cellar», «Caucasus», «the dead, and alive, and my fellow nenarozhdennym...», «psalms of David», «Owl», «Hireling».

Key words: type conflict, monologue, comparison, digression.

Конфлікт в ліричному творі розглядається як вираз ліричного переживання, яке народжується як зіткнення людських емоцій з раціональним зовнішнім світом. В.Фашенко стверджував: «Якщо конфлікт зависає у зовнішньому шарі проблем, не перетворюючись у плоть, у живе дихання створеної словом людини, - він із художнього світу переходить у світ абстракцій» [5, с. 138]. Відмінність поглядів та характерів є ідейним підґрунтям конфлікту, але це ще не конфлікт. Конфлікт у ліричному творі виявляється «суто індивідуально: гостро публіцистично, або лірико-драматично, або філософськи-трагедійно, або філософськи роздумливо, медитаційно; а є багато творів, де конфлікт, глибоко внутрішній, не зразу відчувається за зовні безконфліктним матеріалом» [4, с. 93].

Дуже часто в одному творі відразу наявні різні види конфліктів, які майстерно розкриті й висвітлені через єдиний спільний конфліктний вузол, який визначає розвиток і формування ліричного характеру. У цьому аспекті розгляд конфлікту у творчості Т.Шевченка перспективний, адже його твори багатогранні, нерідко ліричне почуття розвивається через цілу систему конфліктів, що

підтверджується аналізом його поем періоду «трьох літ». Так, у поемі «Сон», де сюжетним стрижнем є ситуації польоту героя над просторами Росії. Конфлікт вибудовується через сприйняття ліричним героєм простору. «Простір в поемі «Сон» цілком реальний, його можна назвати топографічним. Україна, Сибір, Петербург - це топос розгортання подій, основа композиційної будови, це реальний простір соціальних, політичних, морально-етичних зіткнень і конфліктів» [1, с. 34].

У поемі переважає зовнішній конфлікт, що яскраво відображає суспільне зло, тиранію самодержавця, заклик до боротьби з ладом, що панує, але в ліричних відступах-монологів виражений внутрішній конфлікт, розгорнутий через роздуми, вираз болю, суму і любові до рідної України, яка потерпає від зла. У його контексті виникає роздум про долю України, її майбутнє, вияв переживань ліричного героя, його сподівань на волю:

Опівночі падатиму
Рясно росою. [7, т. 1, с. 267].

Ця надія на звільнення не згасала в душі поета, вона потайна. Майстерно подав Шевченко свої «роздуми»: на фоні прекрасної природи існує інший «рай» (можемо тут говорити і про конфлікт «картин» твору), де «латану свитину з каліки знімають» [7, т. 1, с. 268], де вмирає дитина, мати якої збирає пшеницю... Контраст побаченого, природи і стану рідного краю, його людей, породжує внутрішній конфлікт, який набирає своєї максимальної висоти в словах:

Чи Бог бачить із-за хмари Наші сльози,
горе? [7, т. 1, с. 268].

У поемі «Сон», розгортаючи конфлікт, поет звернувся і до історичних реалій, згадуючи «Первого и Вторую», як розпинали вдову-Україну, засівали кістками козацькими болота, душу Полуботка. Прояв внутрішнього конфлікту в словах ліричного героя виявляє його силу, могутнішу від царя і його слуг, його суд - справедливий суд. На відміну від ліричного героя ранніх творів, який висловлював переважно скарги, співчуття і нарікання, не залишилося й сліду. Конфлікт у цьому творі увиразнений морально-психологічним напруженням від усвідомлення трагічного становища народу. У розкритті сутності конфлікту концептуальною є ситуація «генерального мордобиття», що поглиблює конфлікт, переводить його в іншу площину - конфлікт між ліричним героєм-оповідачем і кріпосницько-самодержавною дійсністю, який і створює динаміку дії в сюжеті поемі. У творі чітко простежується наявність конфліктів різних рівнів, але спрямованих на зображення поведінки людей з народу, які не усвідомлювали свого приниження.

Монологічну форму вираження соціального конфлікту обирає Тарас Шевченко у поемі «Єретик». Поема починається монологом героя, зверненим до Бога з проханням благословити його на боротьбу з Ватиканом. У поемі відсутні конкретизовані образи «нечестивих», вони представлені узагальненим образом «юрби», їхня сутність розкривається в гіперболічній картині: «шепочуться антипапи, аж стіни трясуться», «похилилася тіара», «здригнули мури» [7, т. 1, с.

291], алегоричні порівняння їх із представниками тваринного світу: «кардинали, як гадюки», «мов коти гризуться», «всіх ворон скликати». Образу «папістів» протиставлено образ Яна Гуса, охарактеризованого героїко-епічними рисами. Внутрішній конфлікт спроектований на зовнішній, в розвитку якого поглиблюється викриття сил, ворожих народові, уособленням якого є образ Яна Гуса. Останнє заявлено безпосередньо в монологі героя:

Моліться! люті звірі

Прийшли в овніх шкурах

І пазурі розпустили... [7, т. 1, с. 294-295]. У визначенні місії героя Шевченко звертається до засобу самоутвердження: Поборююсь.... -

За мене Бог!, да совершиться!» [7, т. 1, с. 290]. Чітке визначення протиборствуючих сил і в поемі-містерії «Великий льох», що була написана в 1845 році. Основою опозиції воля/неволя в ній є реалії української давнини, її історії. Через поєднання неймовірного й фантастичного розкривається правда дійсності. Шевченко, за словами Г. Грабовича, історично зобразив суперечності доби: «лихо, що спіткало Україну, стає, з одного боку, результатом її власної природи, довірливості, пасивності (частина «Три душі»), а з другого боку - наслідком діяльності зовнішніх та внутрішніх лиходіїв, зокрема вищих класів («Три ворони») [2, с. 56]. У містерії немає авторських ліричних відступів, але суб'єктивна оцінка автора однозначна і зумовлена болем, сумом за долю України, за долю її «нерозумних» дітей. Внутрішній конфлікт у сюжеті містерії, вибудовується у роздумах про історичну долю українців у минулому, про їх теперішнє життя, в яких акцентовано ідею боротьби за незалежність України, в розвитку якої вагомими є не лише зіткнення зовнішніх сил, а й внутрішні суперечності, зумовлені розумінням ліричного героя істинності скоєного Богданом - возз'єднання (приєднання) України з Росією. Своєрідним пунктом у їх вираженні є образ кайданів у наступній картині розкопування малого льоху, останній частині містерії, в якій досягнуто особливого гротескного звучання:

От добро Богдана!

Черепок, гниле корито

И костяки в кайданах! [7, т. 1, с. 326]. Опозиція воля/неволя, мотив боротьби за волю розглянуто у розвитку конфлікту народ і самодержавство у поемі «Кавказ». Структурно він теж у межах зображення зіткнення протиборствуючи сил та внутрішнього його сприйняття, в якому акцентовано, гнівний осуд Російської імперії:

Лягло костьми

Людей муштрованих чимало.

А сльоз, а крові? [7, т. 1, с. 344]. У монологі, зверненому до кавказців, розгорнуто мотив прометеївської непокірності. Саркастично звучать слова:

Чом ви нам

Платить за сонце не повинні! [7, т. 1, с. 345].

Звертаючись до Христа, Шевченко прагне з'ясувати, чому Бог допустив, щоб лилися річки «братньої крові». Антитетичність почуттів співчуття і ненависті зумовлює вибух емоцій (першого - до втрат народу, другого - до тих, хто їх спричинює):

Все покажем! тільки дайте
Себе в руки взяти. [7, т. 1, с. 346].

Говорячи про війну горців проти самодержавницького захоплення їхніх земель, Кобзар поєднує сарказм та відвертий вияв болю:

... тільки дайте Свої сині гори
Остатнії...бо вже взяли І поле і
море. [7, т. 1, с. 346].

Емоційний спектр внутрішнього стану ліричного героя у поемі розширено за рахунок тотальності гніву, що змінюється гіркою іронією:

Довелось запить З московської чаші московську отруту! [7, т. 1, с. 347]. У творі «Кавказ» домінує зовнішній конфлікт, але саме в рядках своєї «думи» автор актуалізує внутрішній конфлікт у зверненні ліричного героя до загиблого друга:

0 друже мій добрий! друже незабутий!
Живою душею в Україні витай...
І мене з неволі в степу виглядай... [7, т. 1, с. 347].

Чому прозвучало тут - «неволі»? Мабуть, Шевченко уже розумів, що цей твір є відкритою загрозою панівному ладу, який не збирається залишати своїх позицій, хоча гнів народний поширюється з вулканічною силою.

Аналогічний пафос притаманний і поемі-посланні «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє», яку Шевченко закінчує 14 грудня 1845 року. Опозиція, що скорельована і на конфлікт твору, винесена в назву твору : «мертві» - панство, «живі» - прогресивна інтелігенція, а «ненародженні» - це народ. Продовжено і тему сатиричного викриття соціуму. Її початок у словах епіграфа: «Аще кто речет, яко люблю Бога, а брата своего ненавидит, ложь есть» [7, т. 1, с. 348]. Опозиція «пани - народ» реалізується в поемі шляхом зіткнення двох образних рядів . Як і більшість творів поета, послання починається монологом ліричного героя, що транслює внутрішній конфлікт у душі героя:

Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу... [7, т. 1, с. 348], що поступово змінюється яскраво вираженим зовнішнім, в розвитку якого опис дій «земляків», з їхніми сумнівними «чеснотами»:

Кайданами міняються,
Правдою торгують... [7, т. 1, с. 348].

Як патріотичне гасло і сьогодні актуально звучать рядки, адресовані поетом сучасникам:

А ви претесея на чужину

Шукати доброго добра... [7, т. 1, с. 349]. Засудження панівного класу змінюється закликком «схаменутись», повернутися до свого народу, культури, історії, а не «зазирати за кордон». Гостро, по-шевченківськи звучать рядки-запитання:

Чиї сини? яких батьків?

Ким? за що закуті?... [7, т. 1, с. 351],

Нагадаючи в такий спосіб: хто поневолив народ? хто є справжній його ворог? чиєю кров'ю полита земля? Асоціативно виражено ідею, що шлях до національного відродження лежить лише через соціальне визволення, яка оприлюднюється також через конфлікт між тими, хто зрікається рідного, материнського, й поетом, який закликає до вірності матері-Україні, до історичної пам'яті, до вірності своїй культурі, мові, звичаям. У поемі наявний різновид внутрішнього конфлікту, змістовно спрямований у роздумах про майбутнє народу:

Нехай мати усміхнеться, Заплакана мати... [7, т. 1, с. 353-354]. Спокійний тихий тон оповіді різко переривається артикуляцією зовнішнього конфлікту, що втілюється у рядках поеми «Холодний Яр»:

Не сховаєте! над Яром

Залізняк витає

І на Умань позирає,

Гонту виглядає. [7, т. 1, с. 356].

Згадуючи героїчні постаті Гонти й Залізняка, поет радить українському люду озирнутися на свою героїчну історію як приклад для сучасників. Шевченко не тільки аргументовано заперечує наклепницьку оцінку гайдамаччини як розбійництва, а й переходить у наступ, прямо й відкрито засуджує тих, хто заслужив визначення: «розбойники неситі» [7, т. 1, с. 356].

Якщо в поемі «Гайдамаки» поет висловлював жаль за героїчним минулим, нагадував про ватажків і організаторів боротьби народу проти неволі, то в «Холодному Яру» звучав заклик до боротьби як неминучої кари, зумовлює відкритий зовнішній конфлікт:

Бо в день радості над вами

Розпадеться кара. [7, т. 1, с. 357]. Протест проти гнобителів народу, заклик до їх покарання - ідейна домінанта «Давидових псалмів» Т.Шевченка, яка зумовлює зміст конфлікту. Жанр молитви, яким є цей твір, передбачає благання про допомогу. Але молитва Шевченка - не благання, а вираз обурення ліричного героя:

Доки буде ворог лютий

На мене дивитись

І сміятись!.. [7, т. 1, с. 358]. Така спрямованість твору продиктована трагічними деталями-реаліями: криваві літа, земля вкрита трупами і своїх, і чужих, але й сучасне збуджує в героєві патріотичне почуття сорому за свій народ, який «розкрадають, як овець і жеруть!» [7, т. 1, с. 359]. З боєм поет зазначає:

Смирилася душа наша,

Жить тяжко в оковах! [7, т. 1, с. 360], Натякаючи на байдужість народу. Тому поет звертається до Бога з проханням благословити народ на боротьбу:

Встань же, Боже, поможи нам

Встать на ката знову. [7, с. 360]. Внутрішній протест набирає зовнішнього вияву. Поетове звернення до Бога йде від серця як заклик до сили, що покарає «грішних» - ворогів народу, які втратили віру й совість. У зверненні до Бога, поет прагне розкрити страшні суперечності світу, які, як він стверджує, «не зрять Бога над собою, Не знають, що діють» [7, т. 1, с. 361]. Відкритий зовнішній конфлікт артикульований у рядках:

Царі, раби - однакові

Сини перед Богом... [7, т. 1, с. 361]. У творі також наявний внутрішній конфлікт, як вираз певної роздвоєності думок і почуттів, сумніву, бо сміються «злії», не вірять, що буде воля дана народові, від чого виникає передбачення можливого трагічного фіналу як наслідку забуття:

І язик мій оніміє,

Висохне, лукавий,

Як забуде пом'янути

Тебе, наша славо. [7, т. 1, с. 364]. Внутрішній конфлікт, що виражає поетові страждання, є основою його роздумів про те, як допомогти людям звільнитися від кайданів неволі. Наслідок соціальних контрастів, що оприявнюється в розвитку зовнішніх і внутрішніх конфліктів у поемах Т.Шевченка передусім пов'язано із становищем народу. Образ останнього здебільшого узагальнено. У поемі ж «Сова» увага перенесена на особу жінки, в образі якої виділено й індивідуальні риси. Але саме конфлікт твору розширює масштаб його концептуальності. З одного боку, трагедія жінки сприймається як особисте горе поета: її глибокі переживання розкриті у розвитку внутрішнього конфлікту, ґрунтуються на зображенні років чекання матір'ю сина-рекрута, її становища:

Пішла в найми, за хліб черствий

Жидами носить воду. [7, т. 1, с. 260]. Це конфлікт між бідною жінкою й загалом, що байдуже ставиться до її лиха. Трагізм жінки в тому, що вона у відчаю виконує народні приписи, молиться Богові, доки не втрачає розум. Шевченко порівнює матір із дівчиною, що також чекала рекрута:

Поплакала чорнобрива

Та й стала співати... [7, т. 1, с. 261]. Але центральним залишається трагічний образ вдови, жінки-матері:

Селом ходить - то співає,

То страшно голосить. [7, т. 1, с. 262]. Розглянуті твори позначені поліфонічністю проблематики, у розкритті якої важливу роль відведено конфлікту, в розвитку якого актуальні символи та метафори, сатира, що розкриває невідповідність між видимим і суттю об'єкта викриття.

Список використаних джерел

1. В'язовська О. Г. Час і простір в поемі "Сон" Тараса Шевченка // Тези доповідей обласної міжвузівської науково-теоретичної конференції «Т. Г. Шевченко і загальнолюдські ідеали» / Оксана В'язовська. - Одеса: Вид-во ОДУ ім. І.І. Мечникова, 1989. - Ч. 1. - С. 33-34.
2. Грабович Г. Ю. Шевченко, якого не знаємо. З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета / Григорій Грабович. - К.: Критика, 2000. - 317 с.
3. Лепкий Б. С. Про життя і твори Тараса Шевченка / Богдан Лепкий. - К.: Україна, 1994. - 171с.
4. Прісовський Є. М. Творча індивідуальність поета / Євген Прісовський. - Одеса: Астропринт, 2003. - 93 с.
5. Фащенко В. В. На лезі конфлікту (Про розв'язання суперечностей життя у творах художньої літератури) / Василь Фащенко. - Дніпро, 1990. - № 4. - С. 133-138.
6. Франко І. Я. Твори: В 50-ти т. - Т. 39 / Іван Франко. - К.: Наук., думка, 1983.-703 с.
7. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. (Вид. автентичне 1-6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах»). - Т.т. 1-6 / Тарас Шевченко. - К.: Наук, думка, 2001-2005.